

sumua merkitsevä *kaasu* on vanha oma-peräinen sana; juuri sen merkitystä mukailemalla on yleiskieleenkin saatu hiukan muuta tarkoittava *kaasu*, jolla on ollut tukenaan samankaikuisia sanoja muissa kielissä (esimerkiksi ruotsin *gas*).

Juuri tähän aikaan vuodesta on luonnon merkkien seuruu ollut tärkeää. Vesi on jo mennyt jäähän; jäätyminen alkoi myöhäisyyksyllä *yösteestä*, pienestä kalnppyntiä haittaavasta hileestä: »Yöstettä olj ettem peässyk kokemaan pyvyksi-jä.» Yöste vahvistui sitten *riitteeksi*: »Rupii riittämää ettei peäsek kulukeev veneellä.» Nyt alkavat sulat paikat jo kaikki olla jään peitossa. Mutta on jäätymättömiä virtapaikkoja ja jäisilläkin selillä yksinäisiä *uhkuläpiä*: »Vait se kyllä oj jos om paljol lunta ja jossaim paikossa sitten noita uhkuläpijä se lykkeä niistä vettä, se ei jeävykkeä.»

Lumentulo on hyvässä vauhdissa. Kun lunta vain hiljakseen leijuu, silloin se sataa *kiituelemalla* tai *kiitumissa*, voipa tulla *hahtuvillakin*; jos samalla on vielä pakkane, lumi pistelee neuloina kasvoihin, ja silloin sen nimi on *pakkasen äkä*. Jopa suojailemalla voi joskus sataa jääneulasia, *siloa*: »Tän oamunakin tulj niin terävätä vaikk olj suoja ihan, noamaan semmosta siluu.»

Raskaampaa lumentuloa kuitenkin on se, kun sataa tuoretta pakkaslunta, *vitiä*: se vie kelin pois. Raskasta on sekin, kun ilmasta syytää räntää: »Kyllä se nyt *rän-syveä*.» Ja oikein raskaaksi lumentulo äityy sekä ulkonaolijan kannalta yleensä että matkantekijän kannalta, kun lumisade yltyy hämäräksi mylläkäksi, *nuohaksi* eli *myräksi*: kun kasapäissä samanaikaisesti *pyrytteä* ja *ryöppyveä* ja *tuiskuvoa*.

Lumentulon jäljiltä jää *hanget*. Voi jäädä myös *nietokset*, silloin kun »toisim paikon se kokuu vahvaan, notkoij ja aitoin». Tasaista hankea pitkin tuuli voi kiidättää lunta palloina, *pöykkäreinä*. Mutta reelläkulkijalle tai suksimiehelle ei mikä hanki tahansa ole otollinen. Jos pakkane on kova, on *kirekkelj*; se on kitkaista keliä. Lumi voi olla myös *tuppu-*raa** ja *takkaraa*, ja sekin haittaa menoa,

Kun on usma uunnavuonna

»Kun on *usma* uunnavuonna, niin on halla heinäkuussa.»

Tämä uuteenvuoteen liittyvä kansanviisaus tunnetaan Suomessa laajalti. Ei kuitenkaan ihan semmoisenaan: siinä on yksi sana, *usma* eli *usva*, joka leimaa sen nimenomaan savolaismurteiseksi. Tässä muodossaan olen saman lausahduksen kerran kirjannut hämäläis- ja savolaismurteiden rajamailta, Koskenpäältä. Ei *usma* ainoa sumun nimi ole siellä päin. *Sumukin* tunnetaan ja on ollut vanha-taan käytössä: »Kun pakkane on niin sil-lol lyö sumuva kovastikki. Tässä vallankil lykkeä, kun on koski sulana niin se lykkeä kovan sumun tässä.»

Koskenpäällä ja monin paikoin muual-lakin sumua voidaan sanoa myös *kaasuk-si*; kaasua on varsinkin vesistöistä ja soilta nouseva sumu. Kaasunkin asemasta on voitu mittailla tulevan kesän halloja: »Kun se oj jeällä kun sitä koasuva tuli, niij jos se on tuov verram moasta ylähällä ni se ei ota halla.» Murteissamme tämä

Kielemme käytäntö

»Kun ol lunta tiellä niin se on semmosta tuppurata kävellä», »Ei siellä voik kovoa kuormoa veteä, se on niin takkarata.» Keväämpänä hanki jo kantaa: on hyvät *hankkantokset*.

Kun ilma vain kylmenee ja pakkänen *kilistyy*, joudutaan sanomaan: »Siellä on *kivakas* pakkänen, se panii oikeim *paukkamalla*.» Muttei pakkastakaan jatku loputtomiin. Juuri pakkasen paukkaminen tietää sitä, että »kylläpähän sitä pakkanel *lannistuu*» tai »*mänii persiillee*». Voidaan sanoa myös, että pakkänen *lensiää*. »Vaikka muuall om pakkänenkin niin se lensitteä vain tuolla mehtällaijassa mihkä aurinko paistoa.» Kevät tekee tuloaan: lumi muuttuu taas *suojakkaaksi* ja ilmasta tulee neitoa (*neituu*). Kesken talvenkin lumi voi *pehmistyä* niin, että »siitä taitoa tullal *lotosuoja*».

Miksikö lähdin vuodenvaihteessa samoamaan Koskenpään talvisiin murre-

maisemiin? Eihän sieltä suoranaista apua lähde enempää virkakielen kuin muun kuivan yleiskielen nykykurjuuteen. Jos ei suoranaista, sitä enemmän välillistä. Murteiden ilmaisuvoima on yhä oikea takavara sille, joka koettaa kieltään elvyttää. Koskenpäällä eivät »sääolosuhteet muodostu epäedullisiksi runsaasta lumenmuodostuksesta johtuen»; siellä käy myrä ja nuoha, tuiskuaa ja ryöppyää, metsä voi mennä tykkäänkin ja rekeä pantata metsässä, jopa autoilija tuntee kirekelin vaikutukset. Havainto, säistä puhuttaessa tuore luonnonhavainto, on siellä ja yleensäkin Suomen maaseudulla kielenkäytön pohja ja perus; siellä pitää yhä puolensa luonnonvarainen kieli yleiskielen laimeita, haileita ja vaikeatajuisia abstraktioita vastaan.

TERHO ITKONEN